

Forord

På det seminar om Marshall-planen, som det industrihistoriske projekt afholdt i juni 1987, 40 år efter udenrigsminister George Marshalls historiske tale på Harvard Universitetet den 5. juni 1947, fremlagde en række udenlandske og danske kapaciteter deres vurdering af planens forudsætninger, indhold og økonomisk-politiske resultater. Disse foredrag og tilknyttede diskussionsindlæg gengives i dette særnummer.

De tre engelsksprogede talere tager sig af de bredere internationale aspekter - Sir Alec Cairncross dog især af den engelske situation - medens de danske indledere hovedsagelig behandler sagen ud fra den danske problemstilling.

Det vil ses, at de talere, der som unge enten som embedsmænd eller økonomiske rådgivere var impliceret i »Marshall-processen«, for nu at bruge Erik Ib Schmidts velvalgte udtryk, uden at være enige om alle enkeltheder og trods forskellige politiske og nationale udgangspunkter, som helhed anlægger et overordentlig positivt syn. De ser alle denne amerikanske bistandsindsats som en afgørende faktor for den hastige økonomiske genopretning i Vesteuropa i løbet af 1948 og de nærmestfølgende år. Til bistanden var knyttet betingelser, og visse af disse var nok mindre hensigtsmæssige, som

Charles Kindleberger påpeger, men hovedbetingelsen, nært økonomisk samarbejde mellem modtagerlandene med tilknyttet relativt hurtig frigørelse af det indbyrdes betalings- og handelssamkvem, ser de også som et vellykket skub til en proces, der ellers kunne have udviklet sig såre trevent med adskillige års forsinkelse af velstandsudviklingen til følge.

De yngre forskere er mindre entydige i deres bedømmelser. De er tilbøjelige til noget stærkere at understrege initiativets politiske overtoner, og at nedtone Marshall-hjælpens faktiske betydning for 1950'ernes økonomiske opblomstring. Principiel marxistisk kritik var ikke direkte repræsenteret.

De følgende sider sigter ikke på at resumere indlæggene. Men læserne af foredragene vil se, at visse temaer dukker op gang på gang, og det er nogle af disse, til dels kontroversielle, hovedspørgsmål, som her søges indkredset. Hvor der forekommer vurderinger, er de for min regning, men det vil ikke undre, at de går til den positive side. Indledningsvis kan det dog være rimeligt summarisk at skitsere nogle hovedtræk, hvorved den økonomisk-politiske udvikling efter den anden verdenskrig adskiller sig radikalt fra forløbet godt 25 år tidligere.

Det bør til orientering tilføjes, at jeg som ung embedsmand i IBRD (nu almindelig benævnt »Verdensbanken«) fra 1946-50 især fulgte sceneforløbet i USA. Fra foråret 1950 var mit ståsted Danmarks Nationalbank, hvorfor det ru

Fhv. nationalbankdirektør

navnlig blev Marshall-samarbejdets indvirkning på den valutariske og pengepolitiske udvikling, jeg kom til at beskæftige mig med.

Den anden verdenskrig efterlod Europa i en langt mere svækket tilstand end den første. Ganske vist havde tabene i menneskeliv for de vestlige landes vedkommende været langt mindre, men krigsbegivenhederne havde udspillet sig over langt større områder, og navnlig havde luftbombardementerne medført langt større fysiske ødelæggelser af produktionsapparat og infrastruktur. I alle landene, også der, hvor de fysiske skader var små som for eksempel i Danmark, var produktionsapparatet nedslidt og lagrene af rå- og hjælpestoffer udtømte. I de udbombede områder i Tyskland og Østeuropa var boligmangelen ekstrem, og lokalt skærpedes problemerne af den store flygtningestrøm fra de sovjetisk erobrede områder til Vesttyskland, til dels med flere års mellemstation i Danmark. I storbyerne var der knaphed på levnedsmidler undtagen i de fødevareeksporterende lande. Bistand fra USA og de britiske Dominions afhjalp nogle af de mest påtrængende behov, men dette var ikke eksbetydende med økonomisk genrejsning. Hvad Europa mest af alt trængte til, var muligheden for at betale den store merimport, som i en årrække ville være nødvendig i dette øjemed. Og betalingen skulle i praksis hovedsagelig ske i USA-dollars - som de europæiske lande så godt som ingen havde tilbage af. De beskedne guldbeholdninger, der lå i centralbankernes hvælvinger, betragtedes som de sidste nationale reserver, hvis fuldstændige udtømning ansås for ensbetydende med national fallit. En vis indbyrdes samhandel blev opbygget ved hjælp af stive bilaterale handels- og betalingsaftaler, som åbnede for lidt arbejdsdeling (ikke altid ganske rationel), men

nogen europæisk nettoimport gav dette selvsagt ikke mulighed for.

Men på ét punkt var man bedre stillet end i 1919. Erindringen om den fejlslagne politik i hin periode var stadig levende. Grelle eksempler var de fuldkommen urealistiske erstatningskrav over for Tyskland og USAs hurtige tilbagevenden til en isolationistisk holdning både politisk (forkastelsen af indtræden i Folkeforbundet) og økonomisk. Det sidste gav sig bl.a. udslag i, at USA afviste at betragte krigslånene til sine allierede som andet end kommercielle mellemværender («They borrowed the money, didn't they?»).

De bitre erindringer om konsekvenserne i mellemkrigstiden af den fejlslagne politik havde allerede bevirket, at USAs krigsleverancer denne gang i vidt omfang var blevet finansieret gennem Lend-Lease systemet. Desuden havde den udbredte frygt for, at krigsproduktionens nedtrapning sammen med hærenes demobilisering skulle føre ind i en depressions- og arbejdsløshedsperiode, fået de fleste lande til at forberede en ekspansiv politik efter krigens ophør. Mest bemærkelsesværdigt var det imidlertid, at ledende regeringsøkonomer i USA og England ret tidligt under krigen var begyndt at sysle med planer om et vidtrækkende internationalt økonomisk samarbejde. Tankerne udviklede sig efterhånden derhen, at man dels behøvede en global institution til at tilvejebringe og opretholde orden i valutaforholdene, dels en anden, som kunne bistå med at finansiere de krigshærgede områders genopbygning. Hertil kom på et lidt senere tidspunkt tanken om en tredie, som skulle arbejde for at fjerne handelsrestriktioner og nedbryde toldskranker.

Det sidste projekt (ITO kaldet, International Trade Organisation) blev aldrig ført ud i livet, men affødte det nyttige surrogat GATT (General Agreement on Tra-

de and Tariffs). De to første blev til virkelighed. Efter at aftaleudkastene var blevet finpudset på Bretton Woods-konferencen i 1944, kunne de i 1946 påbegynde deres virksomhed. Det er værd at notere, at Sovjet deltog i nogle af de indledende forhandlinger, men sprang fra. Polen og Tjekkoslovakiet indtrådte alligevel som »oprindelige medlemmer«, men nægtede et par år senere at opfylde visse af valuta-fondens forpligtelser og blev derfor ekskluderet af begge institutioner. Det var og er nemlig en betingelse for medlemskab af Banken, at man er tilsluttet Fonden.

Den Internationale Valutafond (IMF) skulle overvåge medlemslandenes valutapolitik med faste valutakurser som hovedregel og kunne til støtte herfor yde kortfristede kreditter i et omfang bestemt af vedkommende lands »kvote«. *Den Internationale Bank for Genopbygning og Udvikling (IBRD)* skulle yde langfristede lån til de i navnet indeholdte formål. Udviklingsaspektet kom med som en sildefødt ekstratanke.

Uanset den internationale nomenklatur og de sindrige juridiske konstruktioner - f.eks. yder IMF formelt ikke lån, men køber debtors valuta mod »anvendelig« valuta - vidste alle, at begge organer et langt stykke tid ville være henvist til at skaffe den langt overvejende del af deres aktive midler i USA. Som IMF var indrettet, måtte det blive penge indskudt af regeringen, medens IBRD var konstrueret med henblik på, at udlånsmidlerne hovedsagelig skulle skaffes i kapitalmarkedet. Her skulle regeringsindskudene være garantikapital og kun en lille del indbetales. Det viste sig imidlertid, at Banken måtte arbejde hårdt for at få New York-markedet, på den tid den eneste reelle mulighed, til at yde lån på rimelige vilkår. Pengene skulle jo videreudlånes til det krigshærgede og mange steder politisk upålidelige

Europa, så kreditværdigheden forekom ikke New York særlig indlysende. Men efterhånden gik det dog.

Nu var der, udover hvad disse globale institutioner kunne yde, visse lånemuligheder i den amerikanske Eksport-Import Bank, og der blev også i forlængelse af krigstidssamarbejdet givet visse regeringslån på bilateral basis. Det vigtigste var det store lån til England - 5 mia. \$, når den kanadiske del medregnes, - aftalt sidst i 1945 og vedtaget i 1946. Til dette lån havde USA knyttet to betingelser. Den første var, at England ratificerede IMF-overenskomsten. Denne havde nemlig vakt en del modstand, da der var ret udbredt betænkelighed ved at skulle lægge pundkursen fast så kort efter krigen. Man havde den fejlslagne genindførelse af guldindløseligheden i 1924 i erindring, og hæftede sig ikke så meget ved, at hovedfejlen nok var den, at det skete til den i 1914 gældende pund-dollarparitet uanset de store økonomiske forskydninger i mellemtiden.

Nok så betydningsfuld blev dog på kortere sigt den anden forpligtelse, England påtog sig. Det var tilsagnet om fra 15. juli 1947 at genindføre pundets »konvertibilitet«, forstået som adgang for udenlandske sterlingmodtagere til at få indtjening i pund omvekslet til dollars, indtil videre dog kun til brug for løbende betalinger. Hvorledes de under krigen især hos dominion-landene ophobede sterlingbeholdninger skulle håndteres, henvistes til senere overvejelse. Disse »Sterling balances« gav England hovedpine i mange år.

John Maynard Keynes, nu Lord Keynes, anbefalede i sin vistnok sidste tale i Overhuset vedtagelse af låneoverenskomsten inklusive begge dens betingelser.

Når disse forhold her er omtalt ret udførligt, skyldes det, at Vesteuropas økonomi i løbet af 1947 udviklede sig kritisk. Krigstidens forskellige ad-hoc støttear-

rangementer var ved at ebbe ud, samtidig med at befolkningernes utålmodighed efter at se reelle velstandsforbedringer efter krigstilstandens ophør voksede. Til overflod var vinteren 1946-47 ekstremt hård, og selv i kullandet England brød transportsystemet sammen med brændselsmangel til følge. Brændselsmangelen blev udtalt også mange andre steder, og i nogle lande voksede de politiske spændinger i faretruende grad.

På tærskelen til sommeren 1947 nærmede den økonomiske situation sig i nogle lande grænsen af det desparate. Dette kan dokumenteres ved blot en flygtig gennemgang af et normalt så sprogligt moderat tidsskrift som »The Economist« fra den periode.

Og det første spørgsmål, man naturligt stiller sig, er, hvorfor kunne man så ikke med fuld kraft udnytte de institutioner, som man havde skabt for at håndtere sådanne problemer? Hvorfor kunne de ikke klares af IMF og IBRD?

Hovedgrunden var, at de midler, som kunne skaffes herigennem var alt for begrænsede. Desuden var IMF-kredit som allerede nævnt kortfristet, og IBRD's långivning, der netop på dette tidspunkt ret famlende var ved at komme igang, var projektorienteret. I sommeren 1947 lykkedes det dog at få de fire første lån igenem, til Danmark, Frankrig, Holland og Luxemburg, men beløbene var beskedne og udnyttelsesproceduren besværlig.

Situationen dramatiseredes, da England efter allerede at have brugt det meste af førnævnte efterkrigslån, og som lovet havde genindført konvertibiliteten den 15. juli, så de sidste dollarreserver forsvinde i hastigt tempo og efter kun fem ugers forløb måtte indstille eksperimentet. Dette gav verden, og i særdeleshed USA, anskuelsesundervisning i den »dollarlarknaphed«, som i ti år skulle blive et

hovedtema i den internationale økonomiske debat. Men eksperimentet og dets forudseelige fiasko havde gjort sin gavn på den amerikanske opinion, og øget dens modtagelighed for de tanker, udenrigsminister Marshall havde fremlagt kort forinden.

General George Marshall, USAs generalstabschef gennem hele krigen, havde tidligt i 1947 afløst James Byrnes som State Departments leder. I marts-april deltog han i en syv uger lang udenrigsministerkonference i Moskva, som især vedrørte spørgsmålet om tyske krigsskadeserstatninger. Under en samtale med Stalin dannede Marshall sig det indtryk, at diktatoren håbede og troede på (og glædede sig til) et nært forestående økonomisk sammenbrud i Vesteuropa, som ville give de kommunistiske partier ekstra vind i sejlene og måske flere steder kunne skabe revolutionære tilstande.

Disse indtryk var sammen med de indtrængende budskaber fra den engelske regering og de amerikanske okkupationsmyndigheder i Tyskland, den åbenlyse uro i Frankrig og Italien, og gentagne tiløb til genopblussen af den græske borgerkrig så stærke, at de aktiverede den amerikanske udenrigsledelse. Det vil foruden George Marshall selv sige viceudenrigsministrene William Clayton (den økonomiske side) og Dean Acheson (den politiske side) samt ministeriets »statschef«, George Kennan.

Men ethvert initiativ måtte naturligvis billiges af præsident Truman. Denne beskedne artillerikaptajn fra første verdenskrig, siden mislykket herreekviperingshandler i Missouri, dernæst gennem tro tjeneste for Tom Pendergasts tvivlsomme partimaskine ophøjet til senator, havde vist sig som en effektiv formand for et senatsudvalg, som skulle kontrollere krigsmaterielleverandørernes avancer. Han

blev i 1944 opstillet og valgt som Franklin Roosevelts vicepræsident. Uden at Roosevelt havde indviet ham i sine udenrigspolitiske rådslagninger så han sig ved dennes død i april 1945 katapultet op på præsidentposten. Han viste sig til almindelig overraskelse at være en habil politiker med målbevidste holdninger, også udenrigspolitisk. Trumans styrke bestod ikke mindst i erkendelse af sine begrænsede erfaringer kombineret med mod til at vælge højt kvalificerede rådgivere, bakke dem op, og til i kritiske stunder at kunne beslutte sig. Eksempelvis kan nævnes beslutningen om atombombens anvendelse, proklamationen af »Trumandoktrinen« - tilsagn om USAs støtte til lande, som modsætter sig kommunistisk aggression - og afskedigelsen af krigshelten General MacArthur, da denne under Koreakrigen ville lade tropperne overskride den 38'te breddegrad. Sin endelige og velfortjente triumf fik Harry Truman, da han mod alle odds og prognoser i november 1948 vandt genvalgssejr over storfavoritten Guvernør Dewey, og det endda til trods for, at han også måtte kæmpe mod to velkendte politikere, som var brudt ud fra det Demokratiske parti på henholdsvis venstre og højre fløj. Han opnåede samtidig flertalsskifte i Kongressen, hvor Republikanerne havde fået majoritet ved midtvejsvalget i 1946. Trods al kritik, berettiget som uberettiget, står Truman idag som en af USA's meget betydelige præsidenter.

Administrationens nye initiativ lanceredes af Marshall i talen på Harvard Universitet den 5. juni 1947. Han erklærede her sin regerings villighed til at søge et omfattende bistandsprogram til Europa gennemført under den hovedforudsætning, at de europæiske lande kunne opstille et koordineret behovsprogram og indlede et tæt samarbejde om bistandens

fordeling. Målet var et selvhjulpet Europa. Det blev endvidere præciseret, at tilbudet gjaldt hele Europa, ikke blot dets vestlige del. Beløb og åremål blev ikke nævnt, men det var tydeligt, at ambitionsniveauet var højt, og at der ikke måtte blive tale om blot at afhjælpe de mest akutte mangler.

Talen vakte ikke større opsigt i USA, og det var heller ikke meningen på dette stadium. Regeringen ville kende den europæiske reaktion, før den begyndte at bearbejde opinionen. Men man sørgede for, at talen blev nærlæst i London og andetsteds, og udenrigsminister Bevin gik hurtigt igang. Han fik sammenkaldt en europæisk ministerkonference i Paris med udenrigsminister Bidault som vært allerede i begyndelsen af juli.

Også udenrigsminister Molotov mødte op med en stab af eksperter, men forlod hurtigt forhandlingerne. Efter den russiske afvisning kunne de øvrige af Sovjet dirigerede østlande ikke andet end følge trop, nogle af dem med beklagelse. De næste par sider gælder derfor kun Vesteuropa.

Det første centrale spørgsmål, man stilles overfor i seminar-indlæggene er, om Vesteuropas økonomiske tilstand i 1947 var blevet så prekær, og risikoen for politiske konvulsioner så nærliggende, at storstilet, flerårig amerikansk bistand i regeringsregi var nødvendig for at afværge kaos - tilspidset udtrykt som »Did dollars save the world?«. Eller kunne Europa, som Alan Milward mener, have klaret sig igennem ved en kombination af markedslåntagning, devaluering over for dollar og endnu strammere indgreb overfor både forbrug og investering? Det vil være fair at nævne, at ingen ringere end Gottfried Habeler i 1947 havde samme opfattelse.

Som allerede nævnt var mulighederne

for markedslån på overkommelige vilkår noget nær ikke-eksisterende. Småbeløb kunne hentes i Svejts, og der kunne optages varekreditter med kort løbetid. Der kunne også være tale om direkte investeringer fra amerikanske koncerner, men det amerikanske erhvervslivs mistillid til Europas økonomiske og politiske stabilitet var på denne tid meget udtalt.

De lande, som havde været hårdest ramt af krigen, førte i disse år en udpræget »austerity« politik, og i lande som England, Holland og Norge kunne der ikke strammes ret meget yderligere, uden at man havnede i en ny krigsøkonomi, vel at mærke uden nu at have den psykologiske motivering for at gøre den akceptabel. Og i Tyskland levede befolkningen endnu nær ved eksistensminimum. I Frankrig lå det måske lidt - men også kun lidt - anderledes, i hvert fald uden for storbyerne. Var det ikke bl.a. fordi de Gaulle ikke kunne få regeringen til at føre en helt så barsk politik, som han insisterede på, at han forlod scenen? (Han havde næppe regnet med at skulle vente 12-13 år på genindkaldelsen). Og i hvert fald for vort eget lands vedkommende må vi nok erkende, at der på forskellige punkter kunne have været ført en noget strammere politik uden at der var indtrådt nogen nødstilstand, men det er nuancer i det samlede billede. Det bør iøvrigt billigvis tilføjes, at Danmark på pengevæsenets område var blandt dem, der tidligst fik dette saneret, vel at mærke uden at behøve at gribe til den fjernelse af nuller på pengeenheden, som mange steder blev nødvendig. Vi fik tidligt bugt med den undertrykte inflation og blev pionerer i opgivelsen af den doktrinære lavrentepolitik.

Men tilbage til hovedsporet. I den førnævnte recept for overvindelsen af de økonomiske problemer indgik ikke blot

yderligere nedpresning af det i forvejen lave forbrugsniveau, men også nedskæring af investeringerne. Noget sådant ville selvfølgelig have hjulpet betalingsbalancerne over for dollarområdet på kort sigt, men lige så klart have forlænget den pinefulde rekonvalescens.

Det prekære spørgsmål om det rette kursforhold mellem de (forskellige) europæiske valutaer og dollar, aktuelt dengang som nu, er ikke let at besvare. Det var indlysende, at dollarkurserne i 1947 ikke var »ligevægtskurser« i nogen af dette ords mulige betydninger. Det var iøvrigt heller ikke meningen. Dollarknapheden ansås alle steder for så udtalt, at man fandt en skarp rationering af de sparsomme midler den eneste realistiske udvej. En ren markedsteknisk ligevægtskurs - ved en eller anden pris kan der på et givet tidspunkt altid skaffes balance mellem udbud og efterspørgsel - ville under de rådende omstændigheder ikke have været realøkonomisk meningsfuld eller blot nogenlunde stabil. Hovedformålet med en devaluering måtte være en begrænsning af efterspørgselen efter dollarvarer og, navnlig, en kraftig vækst i eksporten til dollarområdet. Men en sådan var ikke mulig, før den europæiske produktionskapacitet var genskabt - og hertil krævedes netop dollarbetalte maskiner og råvarer.

Havde man valgt noget højere dollarkurser, var Europas dollarmangel nok blevet en smule mindre iøjnespringende. De ledende økonomiske politikere og deres nære rådgivere skønnede imidlertid, at en sådan kosmetisk operation næppe var i europæisk interesse. Gevinsten ville i bedste fald være marginal, risikoen betydelig. Iøvrigt varierede dollarsituationen stærkt fra land til land, og om nogen aftalt holdning var der ikke tale.

Da først Marshall-bevillingerne var vel

igennem Kongressen, stillede sagen sig noget anderledes, både reelt og taktisk. I september 1949 fik vi så efter længere tids tilskyndelse vestfra, taktfuldt kanaliseret via Valutafonden, den store engelske devaluering. I England selv og i de lande, hvis økonomier var nært knyttet til Englands, devalueredes med 30,5 pct. overfor dollar. Det var en del mere end almindelig ventet og måske i overkanten af det hensigtsmæssige. En række andre lande gik da også mindre vidt.

Sammenfattende kan man sige, at Vesteuropa naturligvis ville have »overlevet« også uden Marshall-hjælpen. Men i mange lande ville det økonomiske liv have måttet skrues ned på vågeblus, og krigstidens restriktioner ville have fået lang levetid med en udenrigshandel fortsat baseret på bilaterale aftaler. Levestandarden ville vel gradvis gå frem, men i mærkbart lavere tempo end det nu blev tilfældet og, vel at mærke, afsavnene skulle nu bæres uden åbenbar patriotisk tilskyndelse. Investeringsniveauet havde været på det af dollarmangelen tilladte minimum, eller, om man vil, man havde måttet akceptere anvendelsen af lavere teknologi.

Forskellen på Europa i 1952 med og uden Marshall-hjælpen kan ikke kvantificeres, og det er da meget muligt, at vi, der gennemlevede perioden, kan være tilbøjelige til at skønne lidt højt. Men der kan ikke med rimelighed rejses tvivl om, at uden denne bistand - som naturligvis kunne tænkes foretaget i andre ikklædninger end den valgte - ville Vesteuropas helbredelse være forløbet væsentlig langsommere. Restriktionerne ville kun være afviklet i sneglefart. I stedet muliggjorde bistanden en relativt hurtig frigørelse af både den ydre handel og de hjemlige økonomier. Inden for Vesteuropa var samhandelen med industrivarer stort set befriet for kvantitative restriktioner i løbet af 1950'

erne. Liberaliseringen skete trinvis, i takt med multilateraliseringen af betalings-samkvemmet, fra 1950 organiseret i Den europæiske betalingsunion (EPU), således som det er beskrevet i Otto Müllers redegørelse.

De politiske konsekvenser af den alternative udviklingsmodel kommer vi tilbage til.

Henimod tiårets slutning var også dollarknapheden overvundet, hvad der fik sit formelle stempel i de dramatiske juledage 1958, hvor de fleste vesteuropæiske lande, herunder Danmark, kunne proklamere dollarkonvertibilitetens genindførelse fra nytår 1959. Også liberaliseringen af handelen med dollarområdet kunne nu komme i god gænge.

Men landbrugsvarerne kneb det stadig med. Her var den nationale protektionisme overalt meget stærk, ikke mindst i USA selv, og f.eks. i Svejs og Sverige udadtil begrundet med nødvendigheden af at kunne ernære sig selv under en eventuel ny afspærringssituation. I lys af krigserfaringen var argumentet dengang ikke ganske hult. Dette gav fødevareeksportrende lande som Frankrig og Danmark m.fl. argumenter for en noget tøvende holdning til liberaliseringen af industrivarer, en holdning, som industrielle interesser i disse lande i Marshallplanens første par år ikke ligefrem discouragerede.

Men hvad med Østeuropa? Sovjetunionen havde ikke i første omgang afvist det amerikanske initiativ fuldstændig, og Molotov mødte som nævnt op til konferencen i Paris. Men han sagde snart »njet« og forlod mødet. Historikerne synes ikke ganske enige om, hvorvidt dette brud var planlagt på forhånd eller først beordret af Stalin under mødet, måske endda til Molotovs beklagelse. Men afslag blev det, og de øvrige østlande gjorde som nævnt ligeså. Også Finland

levede endnu på dette tidspunkt under nødvendigheden af ikke at vække mistænksomheden i Rusland, så det måtte også sige nej tak.

Den russiske argumentation gik udadtil på, at de amerikanske vilkår repræsenterede en utålelig indblanding i modtagerlandenes suverænitet og kun var til gavn for amerikanske kapitalinteresser. Sandt var det i hvert fald, at hvis Rusland og de andre østlande skulle have deltaget, ville det have krævet en udveksling af statistiske oplysninger med USA og Vesteuropa, hvad man fandt ubehageligt - der var endnu 40 år til »glasnost« (og er den forresten nået til statistikken?). En vis koordinering af planer havde vel også måttet forsøges. Set fra Moskva kunne det heller ikke udelukkes, at et amerikansk understøttet samarbejde med »kapitalistiske« lande kunne forsinke eller standse socialiseringsprocessen i de østlande, hvor den sovjetiske samfundsmodel ikke var fast forankret - ja måske var dette endog et led i planen? Endelig var Kreml stærkt fortrydelig over, at Marshall-hjælpen også skulle gælde Tyskland. Tyskland burde yde og ikke modtage, og dets hurtige genopbygning som industrielt kraftcenter ansås bestemt ikke for ønskværdig. Ved at stille sig afvisende kunne Sovjet i det mindste beholde fuld kontrol over udviklingen i Østtyskland.

Så få år efter krigen var frygten for en for hurtig industriel vækst i Tyskland endnu en faktor også i fransk politik, medens USA og England nu anså en tysk genopretning for nyttig både for den almindelige europæiske genrejsning og for at lette de byrder, de bar i deres besættelseszoner.

Det er stærkt omdiskuteret, om den amerikanske adressering til »hele Europa« var alvorlig ment. Spørgsmålet kan næppe besvares entydigt. Havde Rusland

sagt ja, havde USA ved sit udspil bundet sig til seriøse forhandlinger, så i den forstand var tilbudet alvorligt nok. Men afvisning blev nok på forhånd betragtet som det sandsynligste og gjorde problemerne ved at få planen igennem Kongressen mindre. Det må dog huskes, at Marshalls Harvardtale kom 9 måneder før det kup i Prag, hvormed kommunisterne satte sig totalt på magten, og det var også først i 1948, Tysklands deling blev cementeret. I sommeren 1947 var klimaet mellem Øst og Vest koldt, men det var først efter Pragkuppet det blev dybfrosset. I de amerikanske overvejelser indgik også, at vide kredse i Vesteuropa endnu troede på en positiv udvikling i Øst-Vestforholdet med stor og voksende samhandel. Det var derfor langt bedre at lade Rusland tage odiet ved samarbejdsafslaget på sig end ikke at lade det komme til en prøve.

Men tilbage til spørgsmålet om den politiske situation i Vesteuropa. Var den økonomiske tilstand så desperat, at selve den politiske stabilitet var truet? Det er et af de hvis-spørgsmål, som aldrig kan besvares præcist, og da slet ikke ens for alle landene.

Men der er kendsgerninger, som ikke kan bestrides. I Italien fik kommunisterne omkring en trediedel af samtlige stemmer. I Frankrig ca. en fjerdedel. Selv i England var der til trods for systemet med valg i enkeltmandskredse indvalgt et par kommunister i Underhuset i 1945, og i mange fagforeninger der og andetsteds sad de på nøgleposter. I Danmark var i 1945 valgt 18 kommunister af dengang 149 folketingsmedlemmer.

Naturligvis stod ingen af disse lande på tærskelen til en kommunistisk revolution. Tilslutningen til de kommunistiske partier ved valgene var svulmet op lige så meget af beundring for Ruslands krigsindsats og, i de tidligere besatte lande, de lokale

kommunisters indsats i modstandsbevægelserne, vel at mærke efter Tysklands angreb på Sovjetunionen, som af den triste levestandard. Men sådanne nuancer var svære at få øje på fra den anden side af Atlanterhavet. Der anskuedes tilslutning til kommunismen som tilslutning til Sovjets politik i sin helhed, inklusive indlemelsen af de baltiske stater, og fremfærd i de østlande, som kontrolleredes militært og politisk. Når man læser datidens vestlige kommunistlederes panegyriske hyldest til Stalin, hans væsen og alle hans gerninger, kan man ikke fortænke amerikanerne i deres bekymring, som jo vide kredse i Europa fuldt ud delte. Men der var også mistænksomme røster i USA, som mente, at europæerne bevidst spillede på de amerikanske politikeres frygt og overdrev den kommunistiske trussel for at presse dollars ud af den amerikanske kongres.

Nu var der vitterlig flere steder foruroligende fænomener. I Grækenland opererede kommunistiske oprørere i grænseegnene, støttet fra Jugoslavien og Bulgarien. I Italien var der omfattende strejkeuroledsaget af voldelige episoder. Mest betænkeligt var det vel, at der i Frankrig så sent som i efteråret 1947 var både attentater og voldsomme gadekampe, som kostede omkring 100 mennesker livet. Man kan ikke hævde, at den politiske stabilitet var fuldt betrygget i disse lande. Risikoen for en længere uroperiode med tilløb til borgerkrigslignende tilstande kunne ikke udelukkes.

Sikkert var det, at snævert anlagte forsøg på at løse de i 1947 mest påtrængende problemer uden længere perspektiv ikke kunne have givet Vesteuropa det afgørende skub fremad som den storstilede amerikanske indsats betinget af indbyrdes europæisk samarbejde nu indebar. Uden denne indsprøjtning ville den umiddelba-

re genrejsningsproces være forløbet væsentlig langsommere, med større politiske og sociale spændinger i kølvandet, men vigtigst, hele den efterfølgende udvikling havde sandsynligvis fået en drejning i langt mere planøkonomisk retning, med mange års fortsættelse af restriktionssystemet, navnlig for udenrigshandelens vedkommende.

Ikke mindst de socialdemokratiske partier ville have haft svært ved at dreje deres tropper i liberalistisk retning, således som det nu skete de fleste (ikke alle!) steder, i Danmark vel ikke mindst fordi Jens Otto Krag i sin handelsministertid, 1947-50, altså netop under Marshall-planens fødsel og første par leveår, mistede troen på restriktioner som instrument for en fremadrettet politik.

Det er klart, at det beror på en politisk stillingtagen, om man bedømmer den frigørelse af udenrigshandel og betalings-samkvem, som Marshall-processen fremskyndede, positivt eller negativt. Hyl-der man den anskuelse, at hele Europa havde været bedst tjent med en væsentlig mere socialistisk politik, burde også vestlandene have afvist at deltage i processen. Dette standpunkt indtog deres kommunistiske partier naturligvis. Men det havde tilslutning også noget nærmere midten. De fleste socialdemokratiske partier stillede sig dog efterhånden positivt, men med understregning af, at vilkårene ikke på nogen måde måtte gribe forstyrrende ind i den interne økonomiske planlægning (hvor en sådan forefandtes) eller i den samhandel med østlandene, man lovede sig så meget af.

Hvis man omvendt mener, at ikke blot den umiddelbare afhjælpning af dollar-knapheden, men tillige og på længere sigt navnlig den gradvise frigørelse af den internationale samhandel og de internationale betalinger, som Marshall-planen stod

fadder til, var en central faktor for velstandsstigningen både under og efter selve bistsandsperioden, kan vurderingen kun blive positiv. At dette er min opfattelse skal ikke forties.

I nogle af foredragene og andre indlæg rejses et spørgsmål om, hvorvidt Marshall-initiativet udsprang af økonomiske eller politiske motiver. Var det en humanitær gestus over for et krigsforarmet Europa, som skulle have sin økonomi stablet på benene igen - og dermed også påny blive en værdifuld handelspartner for USA - eller var det primære formål at forhindre, at den desperate økonomiske situation skulle gøre også Vesteuropa til bytte for kommunistisk eller dog halvkommunistisk magtovertagelse? Alene umuligheden af at formulere et sådant spørgsmål med rimelig grad af fornuft viser, at det er en falsk problemstilling. Naturligvis har ethvert politisk initiativ af betydning komplekse årsager, hvor kendsgerninger, vurderinger, politiske grundholdninger og hovedrolleindehavernes personligheder indgår som elementer. Men at ville udsondre motiverne for Marshall-planens fødsel som i det just nævnte spørgsmål, er plad umuligt. USA er en ideologisk statsdannelse, et konglomerat af befolknings-elementer holdt sammen af geografi, ideologi og til en vis grad af livsform og sprog med forfatningen som trosbekendelse. Om Sovjetunionen kan iøvrigt siges omtrent det samme, blot at Det kommunistiske Manifest her erstatter forfatningen som dogmatisk rettesnor, og at det i modsætning til USA ikke er befolkningen, som har valgt trosbekendelsen. For gennemsnitsamerikaneren er fri konkurrence baseret på privat ejendomsret, demokrati og økonomisk fremgang uløseligt sammenhængende begreber, ja næsten synonyme. På samme måde anskues socialisme - og da især i dens kommunisti-

ske version, - diktatur og fattigdom som uadskillige følgesvende.

Naturligvis udtrykker sofistikerede diplomater, professorer og skribenter sig mindre firkantet - den amerikanske ideologi er ikke monolitisk - og politikere lægger efter herkomst og valgkreds varierende eftertryk på de enkelte elementer, men det er nuancer, så længe man ikke går ud til de talmæssigt svage afvigergrupper på yderfløjene.

Hvis nogen præsident har personificeret Main Street er det Harry Truman. For ham og hans kabinet var der ingen tvivl om sammenhængen. Økonomiske og politiske hensyn faldt sammen, motiverne var fra første færd integrerede.

Men det er indlysende, at i arbejdet for projektets gennemførelse lod de professionelle politikere i regeringen deres argumentation farve af auditoriets idiosynkrasier. Af hensyn til sarte europæiske nerver blev de politiske aspekter nedtonet over for modtagerlandene, i hvert fald indtil Europas skarpe deling i Øst og Vest i løbet af 1948 viste sig uoprettelig. På den anden side gjaldt det om at sikre et stort og solidt flertal i Kongressen, og her var mange, navnlig i det republikanske flertalsparti, mest modtagelige for hårdtslående politiske argumenter. Dog havde de fleste af dens talsmænd, navnlig fra øststaterne, også klart blik for de gensidige økonomiske interesser.

Til sidst: Det er muligt, Vesteuropa uden Marshall-indsatsen idag ville have set ud nogenlunde som det gør nu, hvor produktionsstigningens og velstandsfremgangens mere ubehagelige bivirkninger optager os mest, så vi ofte er tilbøjelige til at glemme hovedsagen. Men vejen hertil ville have været længere og trangere, og det kan ikke udelukkes, at man sine steder ville være snublet undervejs.

Det var i 1947-49 ikke sjældent, at dan-

ske besøgende i Washington, bekymrede over de planlagte importliberaliseringer, spurgte, om ikke hele foretagendet først og fremmest var et udslag af USA's egeninteresse. Jeg og andre svarede altid, at det ikke ville være godt andet - hvordan skulle man nogen sinde få nye Marshallbevillinger igennem Kongressen, hvis flertallet ikke opfattede Vesteuropas økonomiske genrejsning og samhandelens frigørelse som værende i USA's både økonomisk og politisk velforståede egeninteresse.

Det var heldigvis tilfældet. Marshallprocessen var ikke et 0-sumsspil. Den gav mærkbare og længevarende gevinster til begge parter. Men en kvantificering af andet end selve dollarbistanden er ikke mulig.

Og så var der en tillægsgevinst, som indledningsforedragene ikke går så meget ind på. Marshall-bistandens vilkår førte til et langt mere intimt samarbejde mellem de vesteuropæiske regeringer, måske særlig værdifuldt på embedsplan, end man nogensinde tidligere havde kendt. OEEC blev det umiddelbare resultat, senere udvidet til OECD. Blev det også et led i optakten til EF? Som seminarets mest sagkyndige på dette område, Erling Kristiansen, bemærkede, er der her stof til et nyt seminar.

Som læseren nok har bemærket, har jeg kun strejfsvis berørt Danmarks specielle stilling og problemer. Det har flere årsager. De fleste læsere ved på forhånd mere herom, og enkelthederne i udviklingen og de politiske knuder er udførlig omtalt i de danske indlæg.

Men der er jo to forhold som der afslutningsvis er grund til at fremdrage.

For der første: Danmark var i rent fysisk henseende sluppet billigt fra krigen. Der var kun få og små direkte krigsødelæggelser. Derfor fremstod økonomiens fun-

damentale svækkelse ikke så åbenbar for befolkningen som i andre lande. Nedslidt produktionsapparat, udtømte råvarelagre, halvering af handelsflåden - det var ikke noget, som gennemsnitsdanskeren direkte kunne iagttage. Endnu mindre stod det ham klart, at forarmelsen af vore største handelspartnere, England og Tyskland, var ensbetydende med en stærk svækkelse af Danmarks position. Med lidt uvenlig overdrivelse kan det siges, at man gik ud fra, at når nu krigen omsider var forbi og Danmark var temmelig uskadt, så havde befolkningen også rimeligt krav på hurtigt at vende tilbage til forbrugsvanerne fra førkrigstiden, helst suppleret med nymodens påfund som nylonstrømper o.lign. Kun få politikere (Thorvald Kristensen den mest markante iblandt dem) gjorde alvorlige forsøg på at påpege den barske sandhed. Det var en af grundene, ja nok den afgørende grund til, at Danmark kun i afbleget form fulgte den tidligere omtalte »austerity«-politik, som de fleste lande valgte i de første efterkrigsår eller endda længere. I 1950'erne fik vi da også større arbejdsløshed end andetsteds.

Men fremad gik det trods alt. Også takket være Marshall-hjælpen, som på grund af vor udenrigshandels daværende struktur (landbrugseksportens omfang var stærkt afhængig af dollarbetalte råvarer) var stor i forhold til nationalproduktet. Mindst lige så betydningsfuld for os som den direkte bistand var dog, som det blev påpeget under seminaret, den indirekte værdi, som for os lå i den produktions- og velstandsfremgang, den i denne kritiske fase var stærkt medvirkende til at fremkalde hos vore vigtigste handelspartnere for nu ikke at sige det stærkere. Det samme gjaldt i varierende omfang de øvrige modtagerlande. Ja selv de lande, som ikke modtog direkte bistand, fik indirekte

økonomisk udbytte, inklusive naturligvis USA selv. Marshall-planens betydning kan ikke måles ved at sammenlægge, hvad de enkelte lande modtog i amerikansk betalt import. Helheden var mere end summen af enkelthederne.

Lad Winston Churchill få det sidste ord. Han betegnede Marshall-hjælpen med de på samme tid store og realistisk-beskedne ord:

»The least sordid act in human history«.

Når man betragter dominerende sejrherres traditionelle handlemåde efter større krige, kan det vist ikke udtrykkes mere præcist.